

ЗА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ В КАТЕДРА "ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ" НА УНСС¹

Светла Тошкова*

Резюме

Студията представя едно от съвременните разбирания за политическата икономика в контекста на историческото развитие на икономическата теория и промените в методологията и философията на икономическото знание. Направен е опит да се определят целите, обектът и предметната област на политическата икономика, като интердисциплинарна наука, в граничните полета на икономиката и политиката, с отчитане влиянието на институционалните, социокултурните и ценностните фактори. Същевременно е защитена тезата за търсене на ролята и мястото на политическата икономика и нейното съвременно развитие, в рамките на взаимодействието между различните съвременни представи за политическата икономика, които не следва да се противопоставят, а да се възприемат като отпращава възможност за създаването на съвременното схващане за политическата икономика, и нейните взаимодействия с другите науки от широкия спектър на силно интегрираното съвременно обществено-икономическо знание, в епохата на постиндустриалното общество и глобализирания свят. Представени са накратко основните проблемни области в учебната програма по политическа икономика и съдържанието на учебния план на специалността.

Ключови думи: политическа икономика, икономическа теория, история и методология.

JEL: B, B4, B10

Abstract:

The study presents one of the contemporary understandings of political economy in the context of the historical development of economic theory and the changes in the methodology and philosophy of economic knowledge. An attempt has been made to define the objectives, the object and the subject area of political economy as an interdisciplinary science in the economic and policy fields with taking into account the influence of

¹ Пълен текст на доклад изнесен пред Национална научна конференция "Политическата икономика в България в началото на XXI век" в гр. Русе на 29-30.09.2016г.

* Светла Тошкова, професор, ръководител на катедра "Политическа икономика", УНСС, email: svetlatoshkova@yahoo.com

institutional, socio-cultural and value factors. At the same time, the thesis of looking for the role and place of political economy and its modern development is defended in the context of the interaction between the different contemporary concepts of political economy, which should not be opposed but viewed as a starting point for the creation of the contemporary concept of political economy and its interactions with other sciences from the broad spectrum of highly integrated contemporary socio-economic knowledge in the era of post-industrial society and the globalized world. The main problem areas in the curriculum for political economy and the content of the curriculum of the specialty are briefly presented.

Key words: political economy, economic theory, history and methodology.

JEL: B, B4, B10

Безспорен е фактът, че икономическата теория се нуждае от основно пресмисляне и приземяване към реалностите на съвременността. Днес, вече не малко години от началото на голямата икономическа криза от 2008 г., и неуспешните опити за изход от нея, става все по-ясно, че проблемите са системни, породени от противоречията на пазарния капитализъм и неолибералния икономически модел. Съвременният капитализъм излезе "извън контрол" и загуби иманентната си способност да се приспособява: капиталистическата държава се оттегли от регулативните си функции, глобализацията задълбочи неравенствата, обедняването маргинализира обществата и ерозира изконните ценности, върху които се изграждаше самата система на капитала от епохата на модерността.

Това признание направиха водещи икономисти-теоретици и политически лидери. След като известният автор на концепцията за "краят на историята" и безалтернативността на неолиберализма Фукуяма се отказа от нея, а нобеловият лауреат Пол Кругман категорично посочи като причина за кризата от 2008 г. неолибералното разбиране за пазарите и рационалния индивид, все по-често в икономическите анализи намират място проблемите на неравенството, бедността, справедливостта. Известният критик на глобализацията Дж.Стиглиц изследва влиянието на неравенството върху демокрацията и правната система на САЩ в "Цената на неравенството" и "Голямото разделение" и доказва, че неолибералната фискалната политика и глобализацията водят до драстичен ръст на неравенството и заплашват самата система на капитала. А в "Капитализъм 4.0" Анатол Калецки поиска създаването на нова икономическа теория, върху която да се изгради новият модел на капитализма, който ще промени категорично взаимоотношенията между пазарите и правителствата.

В оценките на политиките за изход от кризата все повече се налагат критичните нотки за неадекватност. Политиките на строги икономии, налагани в страните от ЕС за спасение от кризата все повече се провалят на

практика и задълбочават кризисната спирала. Интересно е, че наскоро един докторант – Томас Херидън намери грешка в теорията на харвардските корифеи Кенет Рогоф и Кармен Райнхарт за неолибералните рестриктивни политики, която на практика се оказва "грешка за трилиони" при практическото изпълнение на "рецептите". В икономиките на европейските страни рестрикциите доведоха до незначителни икономически резултати с цената на огромна безработица, задълбочаващо обедняване и драстични неравенства. Светът, в който живеем днес показва колко сме далече от "Благоденствие за всички" /Л. Ерхарт/, прокламирано още в средата на миналия век, колко е ясно, че "историята продължава", но ни води в задънената улица на геополитическия хаос и безпрецедентно икономическо и социално неравенство на съвременния капитализъм (според Томас Пикети) - "крещящото неравенство на социалното разделение, което днес застрашава бъдещето ни (според Стиглиц).

Всичко това налага категорично изводът, че неолибералният икономически и политически модел, основан на доминацията на неокласическата икономическа доктрина претърпя крах. Необходима е нова теоретична основа за икономическото развитие, която да възстанови загубените /изоставените/ ценностни ориентири, да отчете влиянието на институциите, да вгради икономическата теория в една по-обща системна матрица заедно с политическата и социо-културната реалност, с международните отношения, националните, регионалните и глобалните приоритети.

Сега, когато светът е в ситуация, която поставя под въпрос направлението и скоростта на социалния прогрес, икономическата теория е изправена пред преосмисляне на основни постулати и пред търсене на нов синтез, който трябва да изключи разбирането за държавата като "благотворителна кантора", но при това да приеме необходимостта от определен контрол върху пазарите; да приеме, че икономическата теория има нужда от качествен анализ и преформулиране на понятия като "рационалност", "демокрация", "социална справедливост", отношенията "пазар-държава-общество". Тези понятия трябва да се разгледат в полето на взаимното им влияние и взаимодействие, в пространството на тяхното разширяване и отхвърляне на абсолютните граници в традиционното им възприемане. Върху тези понятия непрекъснато се проектират в симбиоза икономически, политически, социални, институционални, екологични ценности, фактори и отношения. И този нов синтез е въпрос на политическата икономия.

Политическата икономия – поглед към историята

Можем условно да отграничим *три големи периода* на дълбоки трансформации в развитието на икономическата мисъл от възникването на теоретичната икономическа наука до днес: *Първият период* обхваща продължителния процес на възникването и формирането на теоретичната икономическа наука като политическа икономия /и като название, и като съдържание и методологически подходи/ до последните десетилетия на 19 век. Основно тук влизат някои предкласически направления, класическата политическа икономия, марксистката политическа икономия, историческата школа. *Вторият период* обхваща последните десетилетия на 19 век и продължава до последните десетилетия на 20 век и се характеризира с развитие на икономическата теория като икономикс. Това основно е неокласическото направление, което се развива върху нови методологически подходи и стесняване съдържателния обхват на политико-икономическото изследване с претенции за създаване на "чиста наука", близка до природните науки; извън влиянието и взаимодействието с политическата, институционалната и социо-културната среда. *Третият период* е периодът на възвръщане на интереса към политико-икономическите изследвания и "ренесанс" на политическата икономия от началото на 21 век и създаване на теории с по-широк обхват на изследването, които търсят пресечната точка между икономика, политика, обществена и институционална среда и прилагат интердисциплинарни методологически подходи, приемайки принципът на "вграденост" на икономиката в по-голямата система на обществото. Тук се включва цялото множество на икономически теории, които се различават от съвременната неокласика – алтернативни и отхвърлящи, както и допълващи и доразвиващи я. Най-общото им название е хетеродоксални теории – в отличие от ортодоксалните.

Ако приемем това разделяне, става ясно, че е много по-дълъг времеви диапазон, в който теоретичната икономическа наука се е развивала като политическа икономия.

Още в античната икономическа мисъл, далече преди възникването на науката, икономическите възгледи са плътно свързани с философско-религиозните идеи и морално-етичните норми. Нещо повече, в тези периоди те произлизат от тях и са неотделима част от енциклопедичните изследвания на авторите. Самите названия на трудовете говорят ясно за свързаността на икономическите с политическите и социалните идеи и с моралните разбирания на времето. Първите извори на икономически идеи в древността предписват правила за държавното управление на стопанството, занимават се с въпроси на социалната структура на обществото, с проблемите на бедността, богатството и алчността, указват моралните и законови норми

на обществено-икономическия живот. Достатъчно е да споменем древните "Закони на Хамурапи" във Вавилон, древноиндийските "Закони на Ману", "Артхашастра"; Конфуцианските правила за "умереност в държавните разходи" и равномерно разпределение на богатствата в държавата, както и "необходимите добродетели" за управлението на държавата и стопанските дела. Далеч по-системната икономическа мисъл в Древна Гърция още повече доказва общия характер на икономическите, политическите философските и социално-ценностните ориентири: в търсенето на обществената и икономическа хармония в "идеалната държава" на Платон, в "Законите", с които я допълва; в Аристотеловата "Политика" и "Никомахова етика" като своеобразни върхове в изграждането на икономическия анализ, теорията и историята на държавата, социологията и етиката.

Първият опит за известна систематизация на икономическите принципи главно в областта на търговията /учението на меркантилистите/ развива отношенията между икономика и политика в епохата на формирането на националните държави в Европа и представлява по същество регламент за икономическата политика на държавата във външната търговия. В практически план става дума за икономическите интереси на националната държава и задължението да съхранява достатъчно злато и сребро в хазната. В трудовете на много меркантилисти се засягат въпросите за взаимоотношението на частните интереси и ролята на държавата в стопанския живот.

Названието на науката политическа икономия се появява в "Трактат по политическа икономия" /1615/ на френския меркантилист Антоан дьо Монкретиен преди 400 години и отново е повторено от късния меркантилист Джеймс Стюарт (повече от век по-късно в двутомното му "Изследване на принципите на политическата икономия" /1767/), където нормативният характер на науката е ярко подчертан - става въпрос за източниците на богатството и принципите за осигуряване на благоприятен баланс на държавните интереси – търговски и политически.

В по-нататъшно си развитие икономическата теория непрекъснато разширява своя изследователски периметър, като включва икономическата политика на държавата, източниците на богатството, неговото създаване, нарастване и разпределение. Формирането на политическата икономия като наука в класическите трудове на У.Пети, физиократите, Смит и Рикардо стъпва върху фундаменталните принципи на изследването на икономиката, държавното управление и икономическата политика. Фр. Кене написва своите "Общи принципи за икономическото управление на едно земеделско кралство"/1768/, У.Пети търси и обяснява обективните икономически зависимости, а А.Смит поставя "богатството на народите" в контекста на изследването на взаимодействието между индивидуалния и публичния интерес. В епохалното си произведение "Изследване на произхода и причи-

ните на богатството на народите" /1776/, което бележи началото на науката политическа икономия, той поставя пред нея две основни цели: "Политическата икономия, разглеждана като клон на знанието на един държавник или законодател, си поставя две различни цели – първо, да осигури на народа обилен доход или средства за съществуване; второ, да доставя на държавата или общността доход, достатъчен за обществените служби. Тя си поставя за цел обогатяването както на народа, така и на суверена." (Smith, A. 2006)[1]. По-късно Д.Рикардо в "Принципи на политическата икономия и данъчното облагане" /1817/ ще постави в центъра на своето изследване проблемите на разпределението на богатството и ще открийне завесата на икономическите и социалните противоречия, възникващи по повод разпределението на дохода в обществото. Не след дълго историческата школа в Германия ще отхвърли класическата космополитност и ще започне изследване на националното стопанство в конкретно-исторически аспект и ще включи в икономическата теория задължително ролята на държавната политика за стопанския и социален разцвет.

Във втората половина на 19 век е неоспорим приносът на Маркс в развитието на политическата икономия. Маркс създава качествено нова теория за обществено-икономическото развитие, като ползва изворите на социални идеи от социалистите-утописти, икономическите теории на класиците и с новия метод на диалектическия и историческия материализъм "вгражда" политическата икономия в центъра на социално-политическата и философската система на марксизма. В основата на марксистката политическа икономия са обществените отношения между хората в процеса на производството на материални блага, класовите и социалните противоречия, породени от собствеността и разпределението, механизмите на функциониране на различните икономически системи и ролята на държавата в управлението на икономиката за осигуряване на благосъстоянието на обществото. В политическата икономия се задълбочават изследванията на взаимовръзките между икономическите, политическите и социалните процеси, изучават се обществено-икономическите отношения, отразяващи взаимодействията в икономическите, социалните, политическите фактори. Политическата икономия се развива като нормативна наука, включваща ценностно-идеологическите императиви и прогностични нагласи за промени в социално-икономическата система.

Едновременно с налагането на неокласическия икономикс в края на 19 век и доминиращото му положение в цялостното развитие на западната икономическата теория през 20 век се развиват значими икономически теории, които продължават политико-икономическата традиция и изследване на икономиката в нейното сложно взаимодействие с политиката, институциите и социалната среда. В началото на 20-те години на 20 век институционализ-

мът в САЩ включва в икономическия анализ, като основни фактори на влияние и развитие "институциите", като своеобразни социални образувания, свързани с "колективното действие" и юридическите и нравствени норми на поведение на социалните групи. В годините на Великата депресия /1929-33/ Дж. Кейнс създава теорията за държавно-монополистическото регулиране на икономиката и обосновава новата роля на държавата за изход от икономическите кризи.

Този кратък исторически преглед на школи и теории (по същество с дълбоки различия в подходите и разбиранията за предмета на политическата икономия), доказва в общото, че в по-голямата си част развитието на теоретичната икономическа наука е в руслото на политико-икономическите анализи, разбирани в най-широк смисъл: с интердисциплинарен обхват на изследванията на икономическите процеси в тяхната взаимозависимост със социални, политически, исторически и институционални процеси и фактори.

От края на 19 и началото на 20 век неокласическият икономикс се налага като основно течение /мейнстрийм/ в теоретичната икономическа наука. Названието "икономикс" предлага още през 1879 г. Маклауд като определя икономикса като наука, която се занимава със "законите, управляващи отношенията на разменяемите количества". Основна роля за налагането на икономикса като фундаментална икономическа теория има А. Маршал със своя труд "Принципи на икономикса" /1890/, където формулира задачата на икономическата наука като изследване преди всичко на онези подбудителни мотиви, които най-силно и най-устойчиво въздействат върху поведението на човека в стопанската сфера на неговия живот". (Marshall, A. 1983) [2]. Цялото по-нататъшно развитие на неокласическия икономикс върви в посока на елиминиране на политическите, социалните, институционалните и ценностните условия, в които се развиват реалните икономически процеси и използване на методите на абстрактното моделиране на поведението на икономическите субекти.

Основа на неокласическата икономическа теория е методологическият индивидуализъм, т.е. твърдението, че всяко социално явление може да се обясни с помощта на набор от факти, засягащи индивидите независимо от тяхното отношение с другите хора. В съответствие с това, именно индивидът, въоръжен със свършената дарба да предвижда и стремящ се към максимална лична изгода, развива конкурентната пазарна икономика, осигуряваща икономическото равновесие. В отделни случаи тази теоретична конструкция може да бъде полезна, но като основа за обяснение на човешкото поведение е твърде незадоволителна. В реалния свят хората се формират и действат "в условията на неотстранима социалност"; пазарите винаги функционират "в институционални рамки"; социалната действителност представлява "относителна цялост, пребиваваща в процес на изменение".

Тези констатации прави още Кейнс, като смята че нормите и правилата са създадени от хората, на основата на техния жизнен опит и са призвани да им дават усещане за надеждност и стабилност в изменящия се свят.

Развитието на най-новите направления в икономическата теория от края на миналия век и особено на фона на глобалната икономическа криза от последните години показва, че в търсенето на опора за своите теории, съвременната икономическа наука се отказва от тезата за индивида, зает с максимизацията на своята собствена изгода. Все повече се налага признанието, че човек избира едно или друго решение в условията на социално обкръжение, и че различните видове дейности предполагат различни поведенчески стратегии.

Съвременни представи за политическата икономия

Необходимост от преосмисляне на фундаменталните идеи

Последната икономическа криза се оказва сътресение за цялата пазарна система. Все повече кризата е определяна като системна. Нейна характерна черта е това, че тя не е предизвикана отвън, а е породена от самата икономическа система.

Кризата носи глобален характер и едновременно с това е криза на глобализацията. "Това, което катастрофира на 15 септември 2008 г., не беше една банка или финансова система. Това, което се разпадна на онзи 15 септември, беше цялостна политическа философия и икономическа система, начин на живот и мислене за света", обобщава Анатол Калецки (Kalecki, A 2013) [3].

Редица изследователи отиват още по-нататък. Те смятат, че кризата, която преживява светът има трояк характер: тя е едновременно институционална, интелектуална и морална. (Skidelsky, R 2011) [4] Институционалната ѝ характеристика е свързана с "превръщането на банките от кредитни институти в казино". Това се случва, защото самите банки, техните регулатори, а също политиците, които стоят начело на регулиращите органи - всички вкупом са попаднали под обаянието на "хипотезата за ефективните пазари", според която и финансовите пазари не се нуждаят от сериозно регулиране.

На второ място, текущата криза е интелектуална. Най-силното признание на този факт е заявлението на бившия управител на Федералния резерв на САЩ Алън Грийнспан, който през 2008 г. обяви погрешността на принципите на дейността на управляваната от него структура като цяло: "Миналото лято, призна той, рухна цялата наша интелектуална конструкция. Идеята за ефективните пазари беше вградена във всичките погрешни построения на икономистите, принадлежащи към научния мейнстрийм". (Greenspan, A 2007) [5]

На трето място, кризата показва моралният упадък на системата, основана на прекомерната задлъжнялост. Причина за упадъка е поколението на икономическия растеж, разбран като самоцел, а не като начин да се направи животът по-добър. Основен морален компас, при такова разбиране, става тясното и обезценяващо се понятие за икономическия растеж, измерен с количеството произведени стоки. Подобно нравствено разбиране обяснява и липсата на критичност по отношение на лошите страни на глобализацията, на финансовите иновации, на кредитните балони и прекомерната разточителност.

Изходът от глобалната криза все повече налага схващането за необходимостта от нов тип икономическа политика, изградена на нови теоретични принципи и ценностни ориентири. "Икономическата наука днес е дисциплина, която трябва или да умре, или да претърпи промяна в парадигмата, която едновременно да увеличи обхвата на погледа ѝ и да я направи по-скромна, категоричен е А. Калецки. Тя трябва да разшири хоризонтите си, като приеме прозренията на другите социални науки и исторически изследвания, и трябва да се върне към корените си. Смит, Кейнс, Хайек, Шумпетер и всички останали наистина велики икономисти се интересуваха от икономическата реалност. Те изучаваха реалното човешко поведение на действително съществуващите пазари, вместо да правят допускания за безтелесни представителни агенти и десоциализирани идеални пазари от вид, който не е в състояние да служи като приближение на реалния свят.

Техните прозрения идват от историческо познание, психологическа интуиция и разбирането на политическите реалности, които водят до все по-сложни обяснения на социалните взаимодействия, вместо на абстрактни допускания, които разбиват обществото на атоми и свеждат човешкото поведение до още по-прости и нереалистични допускания. Техните инструменти са думите, не математиката (Kalecki, A 2013) [6]. Новото икономическо мислене според авторът на "Капитализъм 4.0" трябва да отговаря на три условия: първо, ще трябва да признае, че пазарната икономика не е статична система в равновесие, а непрекъснато се развива. Най-важната и ценна черта на конкурентната пазарна система е способността ѝ да се адаптира в отговор на социални, политически и технологични промени. Втората ключова идея, която трябва да възприемат икономистите е, че ефективното правителство и динамичните частни предприятия съществуват в симбиоза, а не са взаимно изключващи се; че за успешното функциониране на капиталистическата система са необходими както силна държава, така и силен пазар. Третата съществена характеристика на съвременната икономическа теория е, че тя следва да се концентрира на вътрешно присъщата непредвидимост на човешкото поведение и икономическите събития. Ударението върху непредсказуемостта, въведено от Кейнс, Шумпетер и Франк Найт, ще

е водещ принцип за новите теории. Всички участници в новата икономика ще трябва да признаят, че както пазарите, така и държавата могат да грешат (Kalecki, A 2013) [7].

Реалното съвременно обществено-икономическо развитие натрупна огромен брой политико-икономически проблеми, които чакат научно обяснение и пътища за преодоляване:

1/ Дългосрочна тенденция на задълбочаване на икономическото и социално неравенство. През последните три десетилетия възнагражденията на хората с ниски доходи (90-те процента на дъното) са нараснали само с 15%, докато при единия % на върха, този ръст е почти 150%, а при 0,1-ия % е 300% (Stiglitz, J. 2014) [8].

2/ Промени в обхвата на функциониране на пазара и ролята на държавата, институциите и политиката в икономическите отношения.

3/ Промени в условията на създаване на богатството и интензивни прераспределителни отношения на всички равнища – вътре в националните икономики, особено в тези в икономически преход; в регионален мащаб – между страните в ЕС и в другите регионални образувания; на международно ниво – между отделните центрове на икономическа доминация и главно от периферията към центъра на световното стопанство. Особено дълбоки са промените в прераспределението на дохода между производствените фактори – труд, капитал, предприемачество, знание - в новите условия на постиндустриалното общество;

4/ Промени в международните отношения – все по-изострящата се конкуренция, борба за ресурси, стремеж към икономическа доминация, нестабилност в международния икономически и политически ред;

5/ Задълбочаване на екологичните проблеми – необходимост от осмисляне на отношенията икономика-екология-общество и решаване проблемите на устойчивото развитие;

6/ Проблеми на икономическата сигурност, международния тероризъм и миграцията, които имат дълбока социално-икономическа и ценностна основа.

Всички тези реални проблеми на съвременното икономическо развитие на света имат политико-икономическо измерение, и налагат преориентиране на теоретичната икономическа наука към политико-икономически анализ, и катализират процеса на възраждане на политическата икономия, като изследователска програма и академична дисциплина в началото на 21 век. Вече са направени редица изследвания на процеса на настъпателния ренесанс на политическата икономия в големите изследователски и образователни центрове в развитите страни. Сериозни разработки по тези въпроси има и у нас през последните години (от проф. Зоя Младенова, проф. В. Проданов, проф.

В. Тодоров, проф. К. Миркович, проф. П. Лулански, доц. М. Марикина, д-р В. Атанасова).

Направените анализи и опитите за структуриране на разбиранията за съдържанието на съвременната политическа икономия извеждат на преден план няколко основни групи проблеми:

На първо място, наличие на множество различни теории, дори противоречащи си, наричани политическа икономия;

На второ място, изключителна множественост на мненията, относно това, какво е политическа икономия;

На трето място, различия в мненията каква политическа икономия ни е необходима и в каква посока следва да се развива съвременната ѝ версия;

На четвърто, каква обща икономическа теория да се преподава във ВУЗ; от тук и въпросите за взаимоотношенията икономикс-политическа икономия;

На пето място, кой да стои в центъра на решаването на тези проблеми и как да се институционализира развитието и утвърждаването на политическата икономия като изследователска територия, университетска дисциплина и специалност.

Ако се опитаме да обобщим множеството опити за систематизиране на тази част от съвременните теории, които назовават себе си политическа икономия или имат определено съдържателни белези на политико-икономическо изследване, можем да откروим две големи направления:

1/ Изследвания, които са в рамките на икономикса и се стремят да коригират крайната абстрактност на неокласиката, да разширят обхвата на изследванията в посока на политиката, институциите, държавата в рамките на общите методологически подходи и теоретични принципи на икономикса. Това първо направление се развива в две посоки на промени – от една страна – навлизане на методите на икономикса в сферата на други обществени науки (политология, социология) – т.нар. икономически империализъм и от друга – обратно привличане на подходи от други науки в икономикса – от политологията, психологията, правото. Към това първо направление следва да включим: теорията за публичния избор, теориите на икономическия империализъм, конституционната политическа икономия, новия институционализъм. Това направление често се отбелязва като опити за създаване на "нова мейнстрийм ортодоксия на по-широка основа".

Същевременно това направление се приема като политическа икономия в разбирането ѝ като интердисциплинарна област на границата между икономиката и политиката. (Младенова, З. 2008) [9].

2/ Второто направление обхваща теориите, извън икономикса (т. нар. хетеродоксални теории) и се характеризира със стремеж за приближаване към разбирането за политическата икономия в класическия ѝ смисъл. Тук раз-

личните автори и източници включват различни школи и теории, но преди всичко това са: институционализъм, марксизъм, социална политическа икономия, радикална политикоекономия, посткейнсианска политическа икономия, срафианска политическа икономия, еволюционна политическа икономия, австрийски икономикс, исторически икономикс, история на икономическата мисъл, икономическа политика, икономическа философия.

Внимателният поглед върху различните съвременни разбирания, названия, класификации и тълкувания на съвременната политическа икономия дава възможност да се формулират няколко най-общи представи за същността на съвременната политическа икономия: 1/ политическа икономия в рамките на икономикса като раздел, изследващ политиката и институциите; 2/ политическата икономия като интердисциплинарно изследване на границата между икономика, политика, право, философия; 3/ политическата икономия като фундаментална икономическа теория, развивана на основата на класическата традиция.

Според нас тези три линии не следва да се разглеждат в противоречие, а в единство. Те заедно могат да послужат за основа и отправна възможност на работата по създаването и развитието на съвременното схващане за политическата икономия, за нейното място, роля и взаимодействия с другите науки от широкия спектър на силно интегрираното съвременно обществено-икономическо знание, в епохата на постиндустриалното общество и глобализирания свят.

В този контекст можем да разглеждаме политическата икономия като теория и политическата икономия като методология.

При задълбочаващата се взаимозависимост и взаимна обусловеност в развитието между икономическите, политическите, социо-културните, ценностните, екологичните процеси и фактори на всички равнища – национално, регионално и международно, политическата икономия като теория в съвременните условия е с нова контекстуалност. (Лулански, П. 2011) [10] Съвременните реалности на глобализация определено изискват по-широко-обхватна и комплексна система от теоретико-приложни знания с по-голямо приближение към практиката и с механизми за изучаване, прогнозиране и решаване на възникващите проблеми.

В обсега на изследването на теоретичната икономическа наука все по-настойчиво влизат нови кръгове от въпроси, свързани със социалното и икономическо неравенство; с глобалните проблеми на международните отношения, регулирането на суровинните кризи, икономическите аспекти на международния тероризъм; с управлението на икономическите процеси на национално, регионално и международно ниво и изграждането и функционирането на съответните институции; с ролята на държавата и взаимодействието ѝ с пазара при новите условия на конкуренция и монополиза-

ция; с икономическите, социалните и ценностни проблеми на регионалните структури; с екологичните, културните, религиозните фактори, икономическата сигурност и др.

Обобщено, в нашето разбиране, политическата икономия като теория има за обект икономиката, разглеждана като вградена и функционираща в по-голямата общественно-политическа, институционална и историко-ценностна система.

В по-конкретен план, в предмета на съвременната политическа икономия влизат:

- проблемите на създаването и факторите на богатството, неговото разпределение и потребление; общественно-икономическите отношения, възникващи в тези процеси – проблемите на собствеността, на икономическото и социално неравенство и бедността;
- нарастването на богатството, ефективността и икономическия растеж, включително социалните ефекти от тези процеси;
- институциите като структурна и закононова среда, в която функционира икономиката и се формират общественно-икономическите отношения;
- ролята на държавата и икономическата политика, взаимодействия държава-пазар-общество;
- процесите на технологичното и информационно въздействие върху икономиката в постиндустриалното общество на знанието, промените в отношенията и ролята на производствените фактори;
- процесите на регионализация и глобализация на икономиката, новите икономически субекти и съответните институционални структури на управление и регулиране на финансово-икономическите и политически отношения;
- системата от ценностни фактори, в контекста на целите на икономическото развитие и различията между общественно-икономическите системи.

Политическата икономия като методология обхваща целия спектър от интердисциплинарни подходи и изследвания в съвременната икономическа теория в граничните области на икономика, политика, социология, политология, философия, етика. Политическата икономия се развива в рамките на холистичния, системен интердисциплинарен подход, който разглежда икономиката като вградена система в по-голямата система – общество. Политико-икономическата методология интегрира методите на икономическата теория, политологията, социологията, правото и философията. Политическата икономия обединява в цялостно системно изследване позитивните и нормативните подходи като обръща специално внимание на ценностите и целите на икономическото развитие в посока на социалната целесъобраз-

ност на икономическите действия. Методът на политическата икономия е контекстуален. Политическата икономия изследва системата на икономическо устройство на обществото във времето и пространството. Политико-икономическият анализ е същностен и съдържателен. Политическата икономия търси причинно-следствените връзки, изследва същността и закономерностите на икономическите явления, заедно с функционалните им характеристики. "Политическата икономия е интердисциплинарно изследване на начините, по които групите от хора, нации и култури осъществяват своя материален (а често и нематериален) живот в историята. Това включва критичен анализ на динамиката на социо-икономическите системи в тяхното развитие и трансформация. Властта и сътрудничеството са необходими за дългосрочното възпроизводство на капитализма и политическата икономия се специализира в изследване на дългосрочните вълни на промяна. Като интердисциплинарен или трансдисциплинарен анализ на промяната, еволюцията и метаморфозите, политическата икономия има възможност да изследва комплексни глобални и национални системи, претърпяващи дългосрочни вълни на криза и нестабилност" (O'Hara, F. 2014) [1].

В методологическо отношение в съвременната политическа икономия все повече нараства необходимостта от връщане към класическата традиция на метода, но неговото просто възпроизвеждане няма да даде нищо ново. Необходимо е търсенето на нови решения в рамките на класическите подходи. (Осопов, Ю. С. 2003) [12].

Като обобщение на казаното до тук, ние смятаме, че различните схващания и изключителното многообразие в разбиранията и оценките на съвременната политическа икономия не би следвало да пречат на възможностите за съсредоточаване на вниманието към политическата икономия днес. Това многообразие е напълно в контекста на съвременния плурализъм в науката и разграждането на граничните линии между отделните научни изследвания. Нещо повече, "новата социална ситуация налага конвергенция на парадигмите за обяснение на целостта на всеки феномен на човешката практика (реална и виртуална) чрез конвергиране на границите на научните дисциплини и/или по-просто казано - чрез снемане на границите на научно-изследователския интерес от социално-икономическото поле." (Ракаджийска, Т. 2014) [13].

Какво преподаваме?

В контекста на представените разбирания за политическата икономия и опита за възможното уточняване на вижданията на катедра "Политическа икономия" в УНСС, обръщам внимание на основните проблемни области,

които се съдържат в учебната програма по политическа икономия и съдържанието на учебния план на специалността.

Подготовката по специалност "Политическа икономия" има за цел да осигури на студентите базисни широкопрофилни знания и определени умения за формирането, функционирането и развитието на политико-икономическите системи чрез едновременно усвояване на икономическо, политологическо, историческо и социално познание.

Главните акценти, обособени като модули, в учебното съдържание са: общо университетска подготовка; задължителни факултетни дисциплини; предмет на политическата икономия и неговите връзки с икономиката, политиката и правото; обществено устройство, икономическа теория, регулативна политика (вътрешни и международни регулации); устойчиво развитие, политическа етика и икономически растеж.

Бакалавърският план по "Политическа икономия" включва курсове по: Философия на икономиката, Въведение в политическата икономия, Политико-икономически системи, Сравнителна политическа икономия, Институционална икономика, Съвременни икономически теории и политики, Класическа политическа икономия, Икономически кризи и цикли, Социология на пазара, Социална политика, Политическа икономия на гражданското общество, Политическа икономия на устойчивото развитие, Глобална политическа икономия, Политическа и бизнес етика, Политическа икономия на ЕС.

Обучението е организирано, от една страна върху: дидактическият структурализъм – знания, не само по предметното поле на конкретната учебна дисциплина, но и за неговото външно определяне и приспособяване: политическо, социално, институционално и др. и функционалния материализъм – не само знания, но и умения за тяхното прилагане, а от друга: върху философията, историята, практиката и динамиката на икономическото многообразие. Обвързването между теория и реалната действителност е водещ момент в обучението, а връзката между опознаване, предвиждане и техника на промяна на обкръжаващия свят – негова тримерна насоченост. Всички тези моменти са позиционирани в пространството на взаимна обусловеност между икономически, политически и социални процеси.

Основните цели на обучението са: запознаване, разбиране (същностно и съдържателно), анализиране и преобразуване на жизнените дейности чрез инструментите на икономическата, политическата и социалната теория и практика при едновременното развитие на човека, обществото, икономиката и природата; проектиране на сложни икономически и социални системи чрез развитието и прилагането на политико-икономическата теория и използването на добри практики; генериране на предписания за управление на политико-икономически системи чрез разработването на комплекс от правила за достигане на техните цели; описание, обяснение и овладя-

ване на: а) цели, задачи, методи и средства за политико-икономически въздействия върху икономическия и социалния живот; б) системопроформиращи (икономизиране, социализиране и организиране), системопрокоординиращи (нормативиране, структуриране, сътрудничество, конкуренция, адаптация, интеграция, контрол и др.) функции; в) поведението на социалните типажии (хомоикономикус, хомосоциологикус и хомосоциономикус) и др.

При съставянето на учебния план са взети предвид няколко обстоятелства:

1/ Световният опит в изследването и преподаването на политическа икономиа;

2/ Междудисциплинарните характеристики на съвременната политическа икономиа;

3/ Учебните дисциплини, изучавани от студентите в общообразователния блок: Въведение в общата икономическа теория, История на икономическите теории, Философия, макро- и микроикономика;

4/ Виждането за необходимост от широкопрофилни специалисти, ориентирани в глобалните проблеми, в икономиката, политиката, институциите, правото и практиката, както на националното стопанство, така и на ЕС и международната икономика и политика, и мястото на България в тези процеси.

Дисциплината "Въведение в политическата икономиа" има въвеждащ характер към цялата съвкупност от дисциплини, свързани със съвременната политическа икономиа. Тя отчита факта, че съвременната политикономиа се отличава с две основни характеристики: а) полипарадигмалност; б) състои се от множество конкретни дисциплини, занимаващи се с различни измерения на взаимодействието между икономиката, политика и общество. Програмата е изработена като се има предвид, че границите на предмета на политикономията и структурата на съдържанието ѝ са различни при отделните политикономически школи. Тя се придържа към доминиращата представа за политикономията днес, като свързана с взаимовръзките между икономика и политика, но нейната презумпция е за принадлежността на политическата икономиа към съвкупността от икономически, а не политически науки. В програмата се дават общите знания, които след това ще бъдат конкретизирани в различни политикономически дисциплини.

Основните тематични области в програмата са следните:

Таблица 1

№	Тема
1	Предмет и методология на политическата икономия/ Subject Matter and Methodology of Political Economy
2	Политикономически парадигми/ Paradigms of Political Economy
3	Икономически и политикономически системи/ Economic and Political Economic Systems
4	Икономическа полезност, икономически дейности и бизнес среда/ Economic Utility, Economic Activities and Business Environment
5	Икономическият човек/ Homo economicus
6	Държава и пазар/ State and Market
7	Социалната държава/ Welfare State
8	Капитализъм и социализъм/ Capitalism and Socialism
9	Политикономия на финансовата и данъчна регулативна система/ Political Economy of Financial and Tax Regulation System
10	Политикономия на демокрацията/ Political Economy of the Democracy
11	Политикономия на партиите/ Political Economy of Political Parties
12	Политикономия на развитието/ Political Economy of Development
13	Политическа икономия на европейската интеграция/ Political Economy of European Integration
14	Глобална политикономия/ Global Political Economy
15	Политикономията и новата икономика/ Political Economy and the New Economy

Тук ще представя в подробности избрани теми:

Предмет и методология на политическата икономия

Различните термини в отделните страни и периоди за обозначаването на икономическата наука. Отношението между икономика и политика от античността до началото на капитализма. Възникване и развитие на класическата политикономия. Поява и утвърждаване на понятието за икономикс, отвеждащо в страни политическата икономия. Причини за замяната на понятието за политикономия с понятието за икономикс. Развитие и криза на икономикса. Диференциация и интеграция на икономическото познание в контекста на развитие на социалните науки. Фактори, които направиха отново модна политикономията. Различни понятия и парадигми на политикономия. Ос-

новни употреби на термина политикономия днес. Общи характеристики на основните понятия за политикономия. Перспективи на политикономията.

Икономическият човек

Теоретичният модел на човека в икономическата наука. Адам Смит и раждането на идеята за Homo economicus. Икономическият човек в работите на Дейвид Рикардо и Д. Ст. Мил. "Аритметиката на щастието" на Джеръми Бентам, "Социологическият човек" на историческата школа срещу либералния "икономически човек". Същност на човека и персонификация на капитала при Карл Маркс. Рационалният максимизатор - "маржиналистският човек". Опитът за синтез на А. Маршал. Кейнсианският модел на човека. Австрийската школа и нейната критика на позитивисткото, историцисткото и неокласическото разбиране за човека. Общи характеристики на моделите на човека в следвоенната западна икономическа теория. Неокласическият подход към човека. Различното разбиране на човека в икономикса и в политическата икономия. Алтернативи на неокласическия модел. Асиметричност на информацията и икономическият човек. Алтернативата на ирационалния индивид. Невроикономиката и икономическият човек. Множеството измерения на човека.

Държава и пазар

Поява и развитие на модерната държава и нейната роля като икономически субект. Модерните институции и ефективността на държавата. Модели на отношението между държавата като изразител на общото благо и икономиката и пазара. Функции на държавата в икономиката. Основни инструменти на държавно регулиране на икономиката. Втората индустриална революция и апогеят на ролята на модерната държава в икономиката. Конфликтът между либералната държава и групите по интереси. Държавата и бизнеса в координираните икономики. Типове корпоративизъм. Кризата на модерната държава с третата индустриална революция и глобализацията. Неолибералните реформи и новите модели на "интервенционистка държава". Каква държава ни е необходима за ускоряване на развитието в условията на глобализация? Кризата след 2008 г. и призивите за "завръщане на държавата".

Социалната държава

Пазарен механизъм на формиране на доходите и социалната политика на държавата. Поява и развитие на социалната държава. Три основни теории за появата и развитието на социалната държава. Социалната държава и де-

мократията. Строителни материали и инструменти на социалната държава. Превантивна и реактивна социална държава. Три типа социални държави: либерална, консервативна, социалдемократическа. Кризата на кейнсианството и ерозията на социалната държава. Основни фактори, определящи новата ситуация, с която е свързана социалната държава днес. Дискусията за това какво да се прави. Социално-политически различия между партиите за бъдещето на социалната държава. Опитите за създаване на неосоциална държава. Кризата на социалната държава в капиталистическия център и нарастването на социалното неравенство.

Капитализъм и социализъм

Историческа поява и развитие на идеите за капитализма. Основни дескриптивно-обяснителни и оценъчни дискурси за капитализма като социално-икономическа система. Типологии на капитализмите. Алтернативни сценарии за развитието на капитализма.

Множеството социализми. Различия и противоречия между видовете социализми в отделните звена на световната система. Социалдемократическата версия на социализма като доминираща в страните от капиталистическия център през XX век. Социализмите в периферията на световната система. Държавният социализъм като специфичен модернизационен механизъм на ускоряване на развитието в страните от полупериферията на световната система. Съветският тип политико-икономическа система.

Политикономия на демокрацията

Новата политикономия и политикономията на демокрацията. Що е демокрация? Социално-икономически корелации на потребността от многопартийна представителна демокрация. Демокрация и икономически растеж, Правопорядък и икономическо развитие. Глобализираният неолиберален пазар и кризата на либералната демокрация. Политикономия на власт. Икономически теории на гласоподавателното поведение. Икономическата теория за демокрацията и теоремата на Ероу и невъзможността за рационално съгласуване на интересите. Политическият пазар. Пазари за предвиждания на политическия събития.

Политикономия на развитието

Девелъпментализъм и държава на развитието. Политически инструменти на държавата на развитието. Типове световни системи и догонваща модернизация. Основни характеристики на моделите на модернизация през първата и втората индустриална революция. Мобилизационният тип икономическо развитие. Теорията за зависимото развитие. Политикономически системи

за реализация на догонваща модернизация. Повторяемост и уникалност в успешните форми на икономическо развитие. Преходният тип икономики. Ислямският модел на икономическо развитие. От Световната банка, МВФ и техните модели на развитието.

Предмет и теоретически парадигми на глобалната политикономия

Обект и предмет на глобалната политическа икономия. Отношенията между глобална политическа икономия, международна политическа икономия, геоикономика, световна икономика и международни икономически отношения. Стара и нова международна политикономия. Дисциплинарни разделения в глобалната политическа икономия.

Етапи на развитие на изследванията, които водят до глобална политическа икономия. Появата на международната политическа икономия като част от дисциплините, занимаващи се с изследване на международните отношения през 70-те години на XX век и като етап, предшестваш развитието на глобалната политическа икономия. Идеята за "политизиране на глобализацията". Основни теоретически подходи в глобалната политическа икономия. Либерален подход (Версии на подхода на Адам Смит и съответно на Дейвид Рикардо. Онтологически и деонтологически либерализъм). Реализъм и институционализъм (стейтизъм, меркантилизъм, икономически национализъм). Марксистки подход (радикален, критически, структуралистки, на зависимостта и неразвитостта, на световните системи, на империализма и класовата борба). Опитите да се отиде отвъд тези три подхода. Трансатлантическо разделение между американска и британска международна и глобална политическа икономия. Теория за хегемонната стабилност. Неолиберален институционализъм. Конструктивизмът в международната и глобална политически икономии. Основни категории на глобалната политическа икономия.

Глобализация на производството

Възходът на глобалното производство. Промени в характера на производството и възхода на услугите. Управление и локация на глобалните производствени и стокови вериги. Промени в глобалното разделение на труда. Промени в центровете на глобално производство и държавите, играещи роля на глобална фабрика. От материално-базирано към информационно-базирано производство.

Противоречия на експанзията на капитала. Политикономия на чуждестранните преки инвестиции. Цикли на растеж на чуждестранните инвестиции. Фактори и особености на растежа на глобалните преки инвестиции и аутсорсинга.

Финансовата глобализация и казино капитализмът

Сюзън Стрейндж за казино капитализма. Пари, финанси, "реална икономика" и фиктивен капитал. Три форми на възхода на виртуална глобална икономика. Финансовите революции. Съдбата на предходните глобално интегрирани финансови и монетарни устройства. Бретънудската система. Основни фактори за появата на Уолстрийтския модел на финансова глобализация. Социалното конструиране на глобалните финанси. Основни на финансова глобализация. Социалното конструиране на глобалните финанси. Основни характеристики на глобална финансова система и маркетинговата на мрежите на нейното управление. Глобалните финансови потоци. Променящи се режими на регулацията на глобалната финансова система.

Еволюция на международната монетарна система. Глобализацията на финансовите пазари и техните следствия за автономията на националните политики. Световните финансови центрове в глобализиращото се световно пространство. Разпределителни и екологически следствия от финансовата глобализация.

Основните принципи в нашата работа в катедрата могат накратко да се обобщят така:

1/ Възприемане на плурализма в мненията за политическата икономия и интердисциплинарния характер на съвременните политико-икономическите изследвания и същевременно търсене на опори в историята на икономическата теория и класическата традиция;

2/ Представяне и изучаване на различните парадигми и методологически системи на съвременната политическа икономия (позитивен, сравнителен и ценностно-критичен анализ);

3/ Търсене на общото, системното, повтарящото се в различните школи и направления (извеждане на общи принципи, понятия, категории, закономерности, уточняване на предметната област и методология на съвременното политико-икономическо знание);

4/ Ползване на опита на водещите изследователски и образователни центрове по политическа икономия в развитите страни;

5/ Постепенно изграждане на предметната и методологическа определеност на политическата икономия като съвременна наука /теория/ в системата на общественно-икономическото знание без претенции за всеобхватност и единственост.

В практически план, бих желала преди всичко, да отбележа три важни според мен неща:

1/ ренесансът на политическата икономия, както в международен план, така и у нас, е неоспорим факт;

2/ дискусиите по същността, състоянието, развитието и бъдещето на политическата икономика стават все по-активни;

3/ с всичките трудности и недостатъци, с различията във вижданията, с несъгласията с това, което правим ние – единствената до сега катедра по политическа икономика в България, нашата катедра постави едно начало на институционализирането на политикоикономическите изследвания и обучението по политическа икономика.

Всичко оттук нататък е отворено – за участие, за промени, за усъвършенстване, за развитие – по пътя напред, по който можем заедно да вървим. А различията и плурализмът на мненията са преди всичко богатство на възможностите и поле за избор на най-доброто. Защото там, където всички мислят еднакво, никой не мисли много /Уолтър Липман/. Този принцип е и водещ в нашата концепция за същността на съвременната политическа икономика и обучението по политическа икономика и структурирането на учебния план на специалността.

В допълнение:

1/ На базата на опита до тук – натрупан в изследвания, дискусии, конференции и практиката на преподаване и обратната връзка със студентите от специалност "Политическа икономика" в УНСС, предстои обсъждане в катедрата на резултатите и необходимостта от промени и подобряване на учебните програми на специалните дисциплини и евентуални корекции в учебния план.

2/ В рамките на УНСС е наложителен разговор за по-добра координация на учебните планове в частта на взаимодействие между блоковете с фундаментални, факултетни и специални дисциплини, както и за отношенията и координацията между дисциплините Въведение в общата икономическа теория, Икономикс и Политическа икономика.

Заклучение

Усложняването на обекта на изследване, глобалните процеси на задълбочаване на връзките и взаимодействията в съвременното обществено-икономически системи изискват интердисциплинарен подход в теорията и плуралистична методология. Това прави много сложен и труден процеса на търсене и обосноваване на предметната област и методологията на съвременната политическа икономика. Този процес ще е продължителен, противоречив и нееднопосочен. Ще изисква усилията на всички "заинтересовани", ще върви от различни посоки, в дискусии и обмен на виждания. И нашето разбиране за мисията на катедра "Политическа икономика" в този процес може да бъде характеризирано най-точно с изразеното от Дж. Ст. Мил схващане

(представено и споделено от проф. Ст. Коева): "Така, както "стените на града биват обикновено издигани, не за да вместят сградите, които след това ще възникнат, а за да оградят нещо, което вече съществува", по същия начин определението на науката не предхожда, а последва създаването на теорията." Днес ние създаваме теорията. Ако доразвием метафората на Мил, то съвременната политическа икономия в много голяма степен наподобява днешните големи градове. Вместо обособени цялостни образования с ясно определени граници, модерните урбанистични центрове представляват конгломерати от множество отделни селища, някои от които преливат естествено едно в друго и трудно могат да бъдат отграничени, други изглеждат като непосредствено продължение на центъра. Съвременната политическа икономия, подобно на големите градове изглежда по същия начин дезинтегрирана и трудна за обхващане от "обща стена" (Коева, Ст. 2007) [14]. Аз бих добавила: а и дали съвременните млади хора биха желали да живеят в "оградени градове"?

Бележки

- [1] Смит, А. 2006, Богатството на народите, С. с. 403;
- [2] Маршалл, А. 1983, Принципы политической экономии, М. с. 69;
- [3] Вж. Калецки, А. 2013, Капитализъм 4.0, Раждането на новата икономика след кризата" С.;
- [4] Вж. Скидельски, Р. 2011, Кейнс. Возвращение мастера, М. с. 206;
- [5] Greenspan, A. 2007, The age of Turbulence Adventures in a New World, p. 507;
- [6] Вж. Калецки, А. цит. съч., с. 250, 251;
- [7] Калецки, А. , с. 245;
- [8] Стиглиц, Дж. 2014, Цената на неравенството, изд. Изток-Запад, С. с. 46;
- [9] Вж. Зоя Младенова, 2008, Икономически алтернативи, 2, с. 142;
- [10] Вж. Лулански, П. 2011, Съвременната политическа икономия – калейдоскоп от въпросителни, Годишник на УНСС;
- [11] Вж. O'Hara, F. 2014, Growth and Development Economy: Social structures of accumulation and modes of regulation, цит. по Проданов, В. Сб. Политическа икономия и икономическа теория, С. с. 49;
- [12] Вж. Осипов, Ю. С. 2003, Экономическая цивилизация и научная экономика, М. 2000, цит. по Миркович, К., Икономикс и политическа икономия: критика на становищата за общото и различното между тях, сп. Алтернативи 6;
- [13] Вж. Ракаджийска, Т. 2014, Политическа икономия, икономикс, икономическа социология – предефиниране и/или трансгресия/конвергенция на границите, в Сб. Политическа икономия и икономическа теория, С. с. 69;
- [14] Вж. Коева, Ст. 2007, Съвременната политическа икономия – традиционни подходи и нови посоки, сп. Икономическа мисъл 1 с. 22;

Референции

- Калецки, А. (2013) Капитализъм 4.0, Раждането на новата икономика след кризата" С. (Kaletzki, A. 2013 Kapitalizam 4.0, Razdaneto na novata iekonomika sled krizata", S.)
- Кругман, П. (2009) Завръщането на икономиката на депресията и кризата от 2008 г., С. (Krugman, P. 2009 Zavrastaneto na iekonomikata na depresiata i krizata ot 2008 g. S)
- Коева, С. (2007) Съвременната политическа икономия – традиционни подходи и нови посоки, сп. Икономическа мисъл, 1 с. 22 (Koeva, S. 2007 Savremenna politicheska iekonomia – traditzionni podhodi i novi posoki, sp. Ikonomicheska misal 1, s. 22)
- Лулански, П. (2011) Съвременната политическа икономия – калейдоскоп от въпросителни, Годишник на УНСС (Lulanski, P. 2011 Savremenna politicheska iekonomia – kaleidoskop ot vaprositelni, Godishnik na UNSS)
- Маршалл, А. (1983) Принципы политической экономии, М., с.69
- Миркович, К., (2003) Икономикс и политическа икономия: критика на становищата за общото и различното между тях, сп. Алтернативи, 6. (Mirkovich, K., 2003 Ikonomiks i politicheska iekonomia: kritika na staovishtata za obstoto i razlichното между тях, sp. Alternativi, 6.)
- Младенова, З. (2008) Икономически алтернативи, 2, с.142
- Mladenova, Z. 2008 Ikonomicheski alternativi 2, s. 142
- Миркович, К., (2003) Икономикс и политическа икономия: критика на становищата за общото и различното между тях, сп. Алтернативи, 6 (Mirkovich, K., 2003 Ikonomiks i politicheska iekonomia: kritika na stanovistata za obstoto i razlichното между тях, sp. Alternativi, 6)
- Осипов, Ю. С. Экономическая цивилизация и научная экономия, М. 2000
- Пикетти, Т. (2015) Капитал в 21 век, М. (Piketi, T. 2015 Kapital v 21 vek, M.)
- Ракаджийска, Т. (2014) Политическа икономия, икономикс, икономическа социология – предефиниране и/или трансгресия/конвергенция на границите, в Сб. Политическа икономия и икономическа теория, С., с.69. (Rakadiiska, T. 2014 Politicheska iekonomia, ikonomiks, ikonomicheska sotziologia – predefinirane i/ili transgresia/konvergentzia na granitzite v Sb. Politicheska iekonomia i ikonomicheski teoria, S, s. 69.)
- Скидельски, Р. (2011) Кейнс. Возвращение мастера, М., с. 206
- Смит, А. (2006) Богатството на народите, С., с.403
- (Smit, A. 2006 Bogatstvoto na narodite, S., 403)
- Стиглиц, Дж. (2014) Цената на неравенството, изд. Изток-Запад
- (Stiglitz, Dz. 2014 Tzenata na neravenstvoto, izv. Iztok-Zapad)
- Стиглиц, Дж. (2016) Голямото разделение, изд. Изток-Запад
- (Stiglitz, Dz. 2016 Goliamoto razdelenie, izd. Iztok-Zapad)

Фукуяма, Фр. (2006) Краят на историята, изд. Обсидиан

(Fukuiama, Fr. 2006 Kraiat na istoriata, izd. Obsidian)

Greenspan, A. (2007) The age of Turbulence Adventures in a New World, p. 507

Проданов, В. (2014) сб. Политическа икономия и икономическа теория, С. с. 49 – O'Hara, F. Growth and Development Economy: Social structures of accumulation and modes of regulation

(Prodanov, V. 2014 sb. Politicheska ikonomia i ikonomicheska teoria, S. s. 49)